

І.В. Голубовська,
кандидат філологічних наук, доцент

**"Суворий літописець епохи":
Панас Мирний і розвиток української дитячої літератури**

Панас Якович Рудченко відомий передусім як талановитий романіст і повістяр. Менше уваги приділялося його оповіданням, що стали окрасою вітчизняної дитячої літератури. У даній статті представлена спроба аналізу зразків малої прози письменника, які вивчаються на заняттях із курсу "Дитяча література" в ННІ педагогіки. На нашу думку, правильна робота над цими текстами допоможе студентам донести до їх учнів не лише зміст, а й мистецьку неповторність оповідань "Морозенко", "Пригода з "Кобзарем", "Казка про Правду й Кривду".

В оповіданні "**Морозенко**" (1885) відтворено трагічну історію життя семирічного Пилипка та його матері. Головна героїня твору Катря Зайчиха, повернувшись до рідного села після недовгої служби в місті, народила позашлюбного сина. Українські письменники неодноразово зверталися до мотиву спаплюженого кохання, і на цьому рівні Панас Мирний творчо продовжив традиції Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка та ін.

Автор глибоко співчуває своїй бідолашній героїні, не спроможній нагодувати єдину дитину. Злиденне існування персонажів підкреслюють деталі вбогого інтер'єру: вузька примостка замість стола, на якій нічого не лежало; потемніла й полущена ікона з образом невідомого святого, котрий немов скаржився на холод і голод; піл із хистких драничок; і, нарешті, жердина, причеплена наче на те, щоб було де повіситись [3].

Місткий художній образ "довгої й родючої ниви свого безталання" [3] виразно окреслює страдницьку "мачуху-долю" (за іншим точним визначенням автора) Зайчихи, бо від самих початків у її житті тільки негараздів та злочастя завжди було вдосталь. Панас Мирний показує неможливість виходу зі скрутного становища, в якому опинилася бідолашна мати: "І знову невсипуща журба захопила її в свої цупкі обіймища, занудила та затрудила материне гаряче серце, заскреблася червоточиною в попеченій від горя душі, важким гнітом навернула ясний розум" [3].

Однак, попри все, Катря – щаслива мати. Ідеалізовано прекрасним, навіть янголоподібним є портрет Пилипка, адже він зображується крізь призму материнських почуттів: панське рожеве личенько, біле, м'яке, наче льон, волоссячко, ясні оченята. Зменшено-пестлива лексика підкреслює неосяжну любов Катрі до сина. "Не було тих любих назвів, щоб вона йому не приклала, не було тих утішних слів, котрими б вона його не взивала!" [3].

Розповідь про наймичку та її сина закінчується трагічно. Мати гине біля замерзлого синочка, котрий на Новий рік пішов посівати в інше село і збився з дороги. У страшних словах Катриного сусіда: "...раніше вмерло, менше горя знатиме!" [3] звучить жорстокий вирок тогочасній несправедливій дійсності.

Глибока народність оповідання виражається не тільки на ідейно-тематичному та образотворчому, а й на мовностилістичному рівнях. Зокрема, автор активно застосовує засоби фольклорної поетики. Це виявляється й у використанні плеонастичних повторів: схованка-споминка, життя-страждання, мачуха-доля, горить-палає, загра-затіпається; постпозитивних епітетів: віки вічні, сніги глибокі, диво дивне. Подеколи прозаїк вдається до ритмізованої прози: "На віки вічні старий зникає, занесе з собою і добре й лихе, приховає пережите й перемучене і стражданням закручене..." [1]. У фольклорній душі змальована й краса юної Катрі: на лиці, мов калина, чорне волосся, наче хміль; її юна врода зіставляється з ранковою рожевою квіткою та червонобокими яблуками. Заперечне порівняння підкреслює гарячу вдачу дівчини: "не буряковий квас, а гаряча кров дзюрчить у її жилах" [3].

Нарешті, з української усної народної творчості бере свої витoki й такий фантастичний герой, як Морозенко. Прагнучи налякати Пилипка, мати вдається до гіперболізації цього образу: голова з гору, вкрита снігом; борода сплетена з довгих-предовгих бурульок; гострі зуби, ніби голки; крижані очі, наче Волосожари, виблискують холодним світлом. Майстерно розкрито своєрідність дитячого сприймання природи, де щільно переплелися реальність і фантастика.

В оповіданні "**Пригода з "Кобзарем"** (1906) автор показує значимість художнього слова в національному відродженні українського народу. Головною героїнею твору виступає тринадцятирічна дівчинка, вихована у протиборстві двох полярних впливів. Її батько – свідомий українець, оборонець рідної мови й культури; мати – манірна пані, що зневажає простий народ, його мову, а в щоденному житті спілкується винятково французькою та російською. Характеризуючи цих персонажів, Панас Мирний доречно використовує прийом контрасту. Неподібність чоловіка і дружини яскраво виявляється й зовні, і за вдачею, й, особливо, у ставленні до інших людей. Тато – невисокий, "натоптуваний, обличчя мав кругле, червоне, волос чорний, очі виразні, темно-карі: у них завжди жевріли якісь іскорки, немов він усміхався ними, жартував" [4]; мама – висока білявка, статна, показна, "голову завжди несла якось високо, немов дивилась на всякого згори вниз" [4].

Показово, що гострого на язик та правдивого батька всі любили: він "оздоблював" свою мову "ласкавими словечками або пересипав смішними приказочками" [4], і тому ніхто не ображався на ущипливі зауваження. Мама ж викликала в усіх почуття відрази через гоноровитість і марнославство: "Як говорила, то завжди нарозтяг, і хоч річ її була ласкава, отже якась сувора, неприємна – холодом несло від її ласкавої речі" [4]. Принагідно пані обов'язково згадувала про своє навчання в столичному патріотичному інституті, де їх відвідувала сама цариця, та про колишнє ідилічне життя в покійного тата, великого багатія. Як бачимо, обрання на роль оповідача дівчинки, котра ще не готова надати перевагу комусь із батьків у виборі життєвого кредо, допомагає краще осмислити ідейну спрямованість твору.

Важливе місце в оповіданні творі відведено Марті – простій прислужниці в панському домі. На перший погляд, ця дівчина не дуже приваблива зовні, однак вона має прекрасну душу. Точні портретні деталі підкреслюють внутрішню

красу героїні: великі чорні очі якось ласкаво жевріли та вигравали темними іскорками, що так і сипались із її зіниць; тихий, співучий і лагідний голос доходив до самого серця. Оповідачка захоплюється майстерністю Марти, яка краще за всіх гаптувала в п'яльцях, найрівніше виводила прутика, виплутувала найдрібнішу мережку, виробляла красиві паперові квітки. Автор акцентує на внутрішній красі своєї героїні, наділеній якоюсь природженою делікатністю та шляхетністю.

Сюжет твору розвивається навколо славнозвісної Шевченкової книжки, котру голова родини отримав із Санкт-Петербурга. Сцену презентації "Кобзаря" автор відтворює різнопланово, так би мовити, "кінематографічно": ми ніби бачимо кілька крупних планів: щирий захват батька від отримання омріяного подарунка; зневажливе ставлення мами, обуреною самим фактом появи "мужицького" поета; нарешті, цілком зрозумілий інтерес дівчинки до такої неоднозначної книжки. Суперечка між батьками заінтригувала їх дочку, і, попри всі заборони, панночка крадькома дістається до татового кабінету й без дозволу бере "Кобзар".

Читання Шевченкової балади "Тополя" викликає в героїв стан глибокого естетичного зворушення. Марта спочатку ніби закам'яніла, боячись пропустити жодне словечко, а потім залилася слізьми, які, мов горох, посипалися в неї з очей. Юна оповідачка відчуває пекучий жаль, її голос тремтить, і врешті-решт дівчинка також гірко плаче.

На жаль, про маленьку таємницю дізналася лиха пані, й за її наказом добру Марту жорстоко побили. Освічена й вихована мама виявила своє потворне ество, а проста жінка показала істинну душевну красу. Для дівчинки ця сумна історія стала важливим життєвим уроком. Таким чином, у своєму творі Панас Мирний представив багатогранний вплив "Кобзаря" на кращих представників українського народу і засудив відступників від рідної культури.

У **"Казці про Правду і Кривду"** (1889) письменник звертається до одвічного протистояння між добром і злом, світлом і темрявою, справедливістю та беззаконням. Прикметною є жанрова специфіка твору, в якому гармонійно поєднуються дві малі епічні форми: казка та оповідання. На прохання дітей, що очікують на казку, старенька бабуся пригадує історію про запеклу боротьбу Кривди з Правдою. Даний кут сприймання надає оповіді вагомості, адже літня героїня прожила довге життя, і з вуст такої авторитетної людини казка здається широкою бувальщиною.

Прозаїк переосмислює фольклорні мотиви, бо Правда й Кривда – відомі персонажі українських народних казок. Природні явища, змальовані Панасом Мирним, набувають людських рис, персоніфікуються. Підступна Кривда постійно перемагає свою сестру, кожного разу вигадуючи нові віроломства. Нарешті лиха Кривда внесла розбрат і в людському суспільстві: "Устав рід на рід, коліно на коліно, розпочали січу душогубну, згубу самосічну; вибили народу чимало, вигубили цілі роди, виполонили цілі коліна. Зосталося небагато нащадків, що розтаскали начисто добро батьківське й порозтікались мерщій одно від одного в різні краї, несучи в своєму серці ненависть люту та ворожнечу тяжку на тих, від кого одрізнялися..." [2].

Казка Панаса Мирного заbazована на усній народній творчості, і саме через трансформацію фольклорних мотивів, як точно спостеріг П. Хропко, прозаїк досягає високого ступеня узагальнення в образах Правди – символу добра і справедливості й Кривди – утілення зла, сваволі, хижацтва, що дедалі вкорінюються й ширяться на землі [5, 23].

Незважаючи на обрану казкову форму, письменник залишається реалістом, і твір має невеселий фінал. На питання онука про те, коли настане час всевітнього панування Правди, "бабуся нічого не одказала, тільки низько-низько схилила голову, і та стара голова її на тонких в'язах чогось дуже хиталася..." [2].

Отже, Панас Якович Рудченко зробив вагомий внесок в історію вітчизняної літератури. Цільність натури прозаїка, його сила духу й непохитність у служінні народу осяяні благородною патріотичною метою. Не випадково Олесь Гончар влучно назвав Панаса Мирного суворим літописцем епохи, під сукном віцмундира якого "билося палке серце патріота, справжнього гуманіста, митця глибоко демократичних переконань, серце, яке ніколи не остигало в своїй притаєній, нерекламованій любові до всіх тих безправних, знедолених і ображених" [1].

На нашу думку, вивчення високохудожньої спадщини Панаса Мирного може стати одним із важливих факторів морально-естетичного самовдосконалення і юних, і дорослих читачів.

Список використаних джерел і літератури

1. Гончар Олесь. Письменницькі роздуми: Літературно-критичні статті. – К., 1980. – С. 65.
2. Мирний П. Казка про Правду та Кривду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/18/pm-krpstk.html>.
3. Мирний П. Морозенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.Ua/books/printthebook.php?id=69&bookid=3>.
4. Мирний П. Пригода з "Кобзарем" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/18/pm-pkcbp.html>.
5. Хропко П.П. Панас Мирний // Мирний Панас. Твори: В 2 тт. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. Оповідання. Повісті. Роман. Драматичні твори (1872–1898). – С. 5–28.